

CRNO TRŽIŠTE I NJEGOVA REGULACIJA

Gilić, Antonija

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:124:127644>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[REFST - Repository of Economics faculty in Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
EKONOMSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

CRNO TRŽIŠTE I NJEGOVA REGULACIJA

Mentor:

Prof.dr.sc. Ivan Pavić

Studentica:

Antonija Gilić

Split, srpanj 2020.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	I
SUMMARY.....	II
1. UVOD.....	1
1.1. Predmet i ciljevi rada.....	1
1.2. Metode istraživanja.....	1
1.3. Struktura i sadržaj rada.....	2
2. NEFORMALNA EKONOMIJA I CRNO TRŽIŠTE.....	3
2.1. Uzroci pojave „crnog tržišta“ u nacionalnim gospodarstvima s osvrtom na Republiku Hrvatsku.....	4
2.2. Motivacija za participaciju dionika na „crnom tržištu“.....	6
2.2.1. Motivacija poslodavaca za sudjelovanje u neformalnoj ekonomiji i radu „na crno“.....	6
2.2.2. Motivacija posloprimaca za sudjelovanje u neformalnoj ekonomiji i radu „na crno“.....	8
3. RAD NA CRNO KAO NELOJALNA KONKURENCIJA SLUŽBENOJ EKONOMIJI.....	9
3.1. Neiskazivanje poreza na dodanu vrijednost kao oblik neloyalne konkurencije.....	9
3.2. Niži troškovi neregistriranih zaposlenika kao izvor neloyalne konkurencije „crnog tržišta“.....	11
4. REGULACIJA NEFORMALNE EKONOMIJE I CRNOG TRŽIŠTA.....	13
4.1. Metode mjerenja (procjene) udjela neformalne ekonomije.....	13
4.1.1. Metoda inputa u procjeni neformalne ekonomije.....	13
4.1.2. Tanzi metoda u procjeni neformalne ekonomije.....	15
4.1.3. Gutmannova metoda procjene neformalne ekonomije.....	16
4.1.4. Feigeov transakcijski pristup procjeni neformalne ekonomije.....	17
4.1.5. Metoda MIMIC u procjeni neformalne ekonomije.....	18
4.1.6. Anketa o radnoj snazi kao instrument za procjenu udjela rada „na crno“.....	21
4.2. Fiskalizacija u prometu gotovinom kao uspješna mjera regulacije „crnog tržišta“.....	23
4.2.1. Fiskalizacija u prometu gotovinom s posebnim osvrtom na razloge njezina uvođenja u Republici Hrvatskoj.....	25
4.2.2. Višefazni pristup uvođenju fiskalizacije u prometu gotovinom u RH s ciljem učinkovitijeg poreznog nadzora.....	26
4.2.3. Uspješnost fiskalizacije.....	27
4.3. Povećanje učinkovitosti u planiranju poreznih nadzora - statistički porezni nadzor.....	29
4.4. Procjena udjela neformalne ekonomije u RH.....	31
5. ZAKLJUČAK.....	32
LITERATURA.....	33

SAŽETAK

Svaku službenu ekonomiju koja je prijavljena i registrirana te se odvija pod nadzorom i regulacijom države prati i pojava neslužbene, neformalne ekonomije „u sjeni“ ili crnog tržišta. U radu se obrađuje problematika crnog tržišta i njegove regulacije. Cilj rada je istražiti koji motivi utječu na pojavu crnog tržišta i kako se ono odražava na ravnopravne i fer konkurentske odnose na tržištu. Rezultati istraživanja pokazuju da crno tržište kroz neprijavljenu djelatnost, neprijavljene prihode ili radnike „na crno“ uzrokuje distorzije u službenoj ekonomiji jer predstavlja nelojalnu konkurenciju poslovnim subjektima koji u potpunosti poštuju zakonsku regulativu. Kako bi se pojava „crnog tržišta“ regulirala, nužno je koristiti metode mjerenja neformalne ekonomije i neprijavljenog rada te unaprjeđivati učinkovitost poreznog nadzora u cilju sprječavanja porezne utaje. Fiskalizacija u prometu gotovinom i statistički porezni nadzor su mjere koje smanjuju pojavu crnog tržišta u Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: crno tržište, neformalna ekonomija, porezna utaja, fiskalizacija, porezni nadzor

SUMMARY

Every official economy, that is registered and takes place under the supervision and regulation of the state, is accompanied by the emergence of an informal shadow economy and the black market. The paper deals with the issue of the black market and its regulation. The aim of this paper is to investigate which motives influence the emergence of the black market and how it reflects on equal and fair competitive relations in the market. The results of the research show that the black market, through undeclared activity, undeclared income or "unregistered" workers, causes distortions in the official economy; because it represents unfair competition to business entities that fully comply with the law. In order to regulate the emergence of the "black market", it is necessary to use methods of measuring the informal economy and undeclared work and to improve the effectiveness of tax supervision in order to prevent tax evasion. Fiscalization in cash transactions and statistical tax supervision are measures that reduce the share of the black market in the Republic of Croatia.

Keywords: black market, informal economy, tax evasion, fiscalization, tax supervision

1. UVOD

„Crno tržište“ pojava je koja prati svako službeno tržište, odnosno registriranu ekonomiju određene države. Ekonomija u „sjeni“ razvija se paralelno sa reguliranom ekonomijom, upravo iz težnje da se izbjegnu regulacije od strane države, i to poglavito u pogledu poreznog i radnog zakonodavstvu. Učinkovit sustav regulacije „crnog tržišta“ osnovica je za suzbijanje nelojalne konkurencije i utemeljenje gospodarskih i društvenih odnosa na načelima zakonitosti i etičnosti poslovanja.

1.1. Predmet i ciljevi rada

U radu se istražuje pojava i regulacija crnog tržišta. Crnim tržištem smatra se obavljanje djelatnosti u kojoj se ne podmiruju obveze prema državi ili se obavlja djelatnost koja nije zakonski dozvoljena. S obzirom na navedene značajke crnog tržišta, nužno je predstaviti moguće mjere njegove regulacije.

Ciljevi rada su utvrditi motivaciju tržišnih dionika za angažman na crnom tržištu te prikazati vrste crnog tržišta kao i utjecaj crnog tržišta na nastanak nelojalne konkurencije subjektima koji posluju zakonito te potrebu njegova reguliranja.

1.2. Metode istraživanja

U radu se koriste sekundarni izvori podataka; knjige, znanstveni i stručni članici te relevantni mrežni izvori s ciljem analize pojave i regulacije crnog tržišta. Prikupljeni podaci obrađuju se deskriptivnom metodom te primjenom statističko-matematičkih metoda.

1.3. Struktura i sadržaj rada

Rad se sastoji od pet cjelina.

Prva cjelina je uvod u kojem se predstavlja predmet i cilj rada, metodologija istraživanja te struktura rada.

U drugoj cjelini pod naslovom „Neformalna ekonomija i crno tržište“ obrađuje se pojava crnog tržišta i motivacija sudionika za poslovanje na crnom tržištu.

Treća cjelina „Rad na crno kao nelojalna konkurencija službenoj ekonomiji“ opisuje utjecaj crnog tržišta na slobodnu tržišnu konkurenciju koja stavlja legalne subjekte u neravnopravan tržišni položaj.

U četvrtoj cjelini pod naslovom „Regulacija neformalne ekonomije i crnog tržišta“ je prikazan skup metoda koje se koriste s ciljem procjene udjela neformalne ekonomije i neformalnog rada u službenoj ekonomiji neke države. Mjerenje udjela ekonomije „u sjeni“ osnovica je za njezinu uspješnu regulaciju. Potom je prikazana važnost fiskalizacije u prometu gotovinom s ciljem suzbijanja porezne utaje kao primarnog cilja svih pojavnih oblika neformalne ekonomije, ali i uloga statističkih poreznih nadzora u povećanju učinkovitosti poreznog nadzora, važnog mehanizma u regulaciji „crnog tržišta“.

Posljednje poglavlje je zaključak rada.

2. NEFORMALNA EKONOMIJA I CRNO TRŽIŠTE

Pojam neformalne ekonomije je širok pojam pod kojim se podrazumijevaju svi oblici ekonomskih aktivnosti koji ne spadaju u formalne i registrirane oblike ekonomske razmjene i tržišta rada, već se odvijaju paralelno sa službenim i registriranim ekonomskim aktivnostima.

Pod neformalnom ekonomijom se podrazumijevaju „sve ekonomske aktivnosti koje donose prihod inicijatoru neslužbenih i paralelnih gospodarskih djelatnosti koje ne podliježu regulaciji od strane države u društvenom okruženju gdje su slične gospodarske aktivnosti uobičajeno regulirane.“¹ To se konkretno odnosi na neprijavljene zakonite djelatnosti, prijavljene djelatnosti koje izbjegavaju poštivanje porezne regulative i radnog zakonodavstva te neprijavljene i nezakonite djelatnosti.

Pod oblicima neformalne ekonomije podrazumijeva se obavljanje zakonom dopuštene gospodarske djelatnosti bez službene registracije obrta i s obrtom izjednačenih djelatnosti, odnosno bez registracije trgovačkog društva nadležnim javnim tijelima.

Drugi značajan i u nacionalnim ekonomijama vrlo zastupljen oblik neformalne ekonomije je zapošljavanje djelatnika u registriranom ili neregistriranom subjektu koji provodi zakonom dozvoljene gospodarske djelatnosti, a bez potrebnih prijava sukladno radnom zakonodavstvu u ekonomiji u kojoj se gospodarska aktivnost odvija.

Treći i društveno najopasniji oblik neformalne ekonomije odnosi se na obavljanje zakonom zabranjenih djelatnosti, koje i nije moguće registrirati jer su u izravnom sukobu s odredbama Kaznenih zakona suvremenih država. U ovu skupinu se ubrajaju trgovina drogom, trgovina ljudima, trgovina organima ili ilegalna trgovina oružjem.²

Neformalna ekonomija je širi pojam kojim se obuhvaća obavljanje gospodarskih djelatnosti na nereguliran način i zapošljavanje bez prijave zaposlenika ili neprijavljuvanje dijela prihoda, a u najgorem slučaju stjecanje dohotka obavljanjem ilegalnih gospodarskih djelatnosti. Sve gospodarske aktivnosti na „crnom tržištu“ nisu pod nadzorom poreznog ni radnog zakonodavstva, odnosno odvijaju se „u sjeni“ te se iz tog razloga navedeni oblici ekonomskih aktivnosti nazivaju prikrivenom *underground* ekonomijom.

¹ Portes, A., Haller, W. (2010). 18 The Informal Economy. *The handbook of economic sociology*, 34.

² Isto, str. 35.

U okviru neformalne ekonomije i „crnog tržišta“ sustavno se izbjegava plaćanje obveza prema državi i radnicima, a ta dimenzija ekonomskog ponašanja čini ovaj oblik gospodarskog ponašanja protuzakonitim. Protuzakoniti elementi na „crnom tržištu“ uključuju obnašanje gospodarske aktivnosti uz izbjegavanje registracije, odnosno enumeracije (popisa), plaćanja poreznih obveza, nadzora nad poslovanjem, kao i izbjegavanje revizije poslovanja.³

2.1. Uzroci pojave „crnog tržišta“ u nacionalnim gospodarstvima s osvrtom na Republiku Hrvatsku

Pojava „crnog tržišta“ prisutna je u svim zemljama na globalnoj razini, od najsiromašnijih do najbogatijih zemalja svijeta. Neovisno o tome, loši ekonomski i društveni uvjeti u okruženju pojedine nacionalne ekonomije svakako značajno doprinose svim oblicima rada na crno, odnosno neformalnoj ekonomiji. Republika Hrvatska se tako susrela s naglom ekspanzijom prikrivene, neformalne ekonomije i procvatom „crnog tržišta“ tijekom 1990.-ih godina u procesu tranzicije iz planskog u tržišni sustav ekonomije.

Na rast „crnog tržišta“ u Republici Hrvatskoj utjecao je snažan rast nezaposlenosti koji je rezultat nesklada između ponude i potražnje na tržištu rada (strukturna zaposlenost). Ova je pojava rezultirala visokom razinom socijalne nesigurnosti i borbom za zadovoljavanje esencijalnih egzistencijalnih potreba građana. U uvjetima gašenja industrijskih baza kao osnovice masovnog zapošljavanja diljem Hrvatske, velik udio radno aktivnog stanovništva susreo se sa šokom gubitka socijalne sigurnosti, a to se poglavito odnosilo na aktivnu radnu snagu starije životne dobi, koja se teško mogla brzo adaptirati novonastalim uvjetima na tržištu rada i postala je skupina koja se teško zapošljava. Opisani uvjeti socijalne nesigurnosti, kao i nesigurnog okruženja na tržištu rada, u tranzicijskoj ekonomiji Hrvatske, bili su dodatno pogoršani nastankom ratne situacije.

Sve navedene okolnosti u Republici Hrvatskoj imale su sinergijski utjecaj na smanjenje pregovaračke moći i mogućnosti izvora aktivne radne snage na tržištu rada te je stoga naglo porastao udio zapošljavanja na crno, bez prijave zaposlenika, a zaposlenici su na takav nedostojanstven odnos prema ignoranciji njihovih radnih prava pristajali zbog svjesnosti da su

³ Rubić, T. (2013). Nezaposlenost i neformalna ekonomija u Hrvatskoj: analiza diskursa. *Studia ethnologica Croatica*, (25).

alternative na tržištu rada vrlo ograničene, ako ih uopće i ima. Istodobno se razvija i ekonomski sloj „poduzetnika“ na „crnom tržištu“ u Hrvatskoj koji u tranzicijskim uvjetima nastoji putem samozapošljavanja „u sjeni“ osigurati zadovoljavanje egzistencijalnih potreba. Stoga se pojava različitih oblika neformalne ekonomije i rada „na crno“ u Republici Hrvatskoj u tranzicijskom, ali i post-tranzicijskom razdoblju veže primarno uz socijalnu ugroženost malog, „običnog“ čovjeka. Istodobno je potrebno naglasiti da su određene interesne skupine u tranzicijskom razdoblju u RH putem netransparentnog procesa pretvorbe i privatizacije stekle značajnu imovinu, a pritom iskoristile zaposlenike za rad po minimalnim plaćama, uz dio plaćanja gotovini s ciljem porezne evazije, što se također može smatrati radom na crno jer dio prihoda ostaje skriven poreznim tijelima.

Kada se analizira širi društveno-gospodarski kontekst u današnjoj Republici Hrvatskoj, tada je nužno uzeti u obzir i društvenu prihvaćenost rada na crno kao uobičajene pojave. Kultura društvene prihvaćenosti rada „u fušu“ datira još iz razdoblja kada je današnja Republika Hrvatska bila pod socijalističkom vladavinom. U to je doba bilo uobičajeno da radnici ujutro obavljaju ekonomske aktivnosti u državnim poduzećima, a da popodneva provode radeći u „fušu“, odnosno u neregistriranim i neslužbenim ekonomskim aktivnostima. Naslijeđe kulture prihvaćenosti i uobičajenosti rada „u fušu“ također je utjecalo na procvat neformalne ekonomije u Republici Hrvatskoj u tranzicijskom i post-tranzicijskom razdoblju jer društvene i kulturne norme duboko i korjenito utječu na prihvaćenost i raširenost određenih oblika ekonomskih aktivnosti.⁴

Procvat crnog tržišta u Hrvatskoj u tranzicijskom i post-tranzicijskom razdoblju stoga je istodobno odraz realnih (ne)prilika i nedostatne ponude na tržištu rada, ali i pojave „kolektivne racionalizacije“ i „društvene legitimizacije“ pojave crnog tržišta, bilo da se radi o samozapošljavanju ili zapošljavanju „na crno“.⁵

Društvena legitimizacija svih pojavnih oblika neformalne ekonomije nije zamijećena samo u Republici Hrvatskoj, već je prisutna i u brojnim mediteranskim zemljama koje su iznimno tolerantne prema raskoraku između legitimiziranog, odnosno društveno prihvatljivog ekonomskog ponašanja i legalnog ekonomskog ponašanja.

⁴ Rubić, T. (2013). Nezaposlenost i neformalna ekonomija u Hrvatskoj: analiza diskursa. *Studia ethnologica Croatica*, (25).

⁵ Matković, T. (2001). Aleksandar Štulhofer, Nevidljiva ruka tranzicije: Ogledi iz ekonomske sociologije. *Revija za sociologiju*, 32(1-2), 81-83.

Pojave koje se smatraju legitimnima (pravednima) i legalnima (zakonitima) su različite u RH i upravo to okruženje otežava korjenitu promjenu odnosa prema neformalnoj ekonomiji u cjelini. Iz različitog poimanja legitimnog i legalnog ponašanja, vidljiv je odnos nepovjerenja i otpora građana prema institucijama vlasti i načinu na koji vlasti upravljaju javnim dobrima i uslugama.

2.2. Motivacija za participaciju dionika na „crnom tržištu“

Motivacija dionika za sudjelovanje u neformalnoj ekonomiji i različitim oblicima rada na crno se može razlikovati ovisno o poziciji u radnim i ekonomski odnosima. Ključni dionici u radu na „crno“ su poslodavci i radnici. Njihovi se motivi mogu djelomično preklapati, ali mogu biti i izuzetno oprečni, što će se detaljnije elaborirati.

2.2.1. Motivacija poslodavaca za sudjelovanje u neformalnoj ekonomiji i radu „na crno“

Temeljna motivacija poslodavaca za sudjelovanje u svim oblicima neformalne ekonomije, od odbijanja registracije poslovnog subjekta nadležnim tijelima, do neprijavlivanja dijela prihoda ili neprijavlivanja zaposlenika u registriranim poslovnim subjektima, utemeljena je u izbjegavanju plaćanja poreza (*eng. tax avoidance*), ili detaljnije, u poreznoj utaji kao ilegalnom obliku ponašanja sudionika u ekonomskim aktivnostima u određenoj nacionalnoj ekonomiji. „Pitanje je samo je li neplaćanje poreza uvijek nelegalno ili katkad može biti riječ i o legalnome neplaćanju poreza. Tako se razlikuje izbjegavanje plaćanja poreza (*tax avoidance*) koje bi bilo legalna radnja i poreznu evaziju (*tax evasion*) koja je nedopuštena, tj. nezakonita.“⁶

Izbjegavanje plaćanja poreza je širok pojam koji se odnosi na sve oblike ponašanja kojima se nastoji minimizirati visina porezne osnovice, a time i iznos porezne obveze kojeg je potrebno uplatiti središnjoj, regionalnoj ili lokalnoj razini vlasti. Kada je riječ o poreznoj evaziji, nužno

⁶ Glavina, D., Dragičević Prtenjača, M. (2018). Kazneno djelo utaje poreza kao oblik porezne evazije s posebnim osvrtom na poslovanje preko poreznih utočišta. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 9(1.), 175-208.

je naglasiti da se ne radi nužno o protuzakonitom ponašanju sa stajališta poreznog zakonodavstva.

Pokušaj izbjegavanja plaćanja poreza može podrazumijevati korištenje svih legitimnih poreznih olakšica i oslobođenja kako bi se umanjila porezna osnovica. U ovaj se oblik ponašanja može ubrojiti i plan obročne otplate već nastalih poreznih obveza ili iskorištavanje pretplate određenih javnih davanja (poreza) kako bi se podmirili dugovi za druga javna davanja na kojima postoji obveza (dug). Ovaj se postupak provodi putem Zahtjeva za preknjiženje porezne pretplate s ciljem podmirenja duga i smatra se zakonitim oblikom smanjenja financijskih izdataka za nastale porezne obveze.

U poreznu utaju se ubrajaju sve radnje koje podrazumijevaju ilegalno zatajivanje prihoda, neprijavlivanje radnika s ciljem izbjegavanja obveza poreza i prireza na dohodak te obveznih socijalnih osiguranja i druge radnje kojima se izravno i nezakonito oštećuje državni proračun uslijed neplaćanja poreznih i neporeznih javnih davanja (primjerice, parafiskalnih nameta). Utaja poreza obično uključuje skrivanje ili lažno predstavljanje visine ostvarenih poslovnih primitaka. To može biti tek djelomično izvješćivanje o ostvarenim primicima, neutemeljeno prikazivanje visine poslovnih rashoda, poslovanje putem skrivenih gotovinskih transakcija ili skrivanje novca na *offshore* računima.

Utaja poreza se može definirati kao „nezakonito izbjegavanje porezne obveze koje obuhvaća nezakonite radnje ili propuštanja kojima se porezna obveza prikriva ili izbjegava radi neplaćanja poreza ili plaćanja manjeg poreza nego što zakon propisuje.“⁷ Utaja poreza može predstavljati prekršajno ili kazneno djelo.

Sukladno poreznom zakonodavstvu u Republici Hrvatskoj, kriterij za definiranje je li porezna utaja prekršaj ili kazneno djelo je procjena visine utajenog poreza. Tako se u okviru prekršajnog zakonodavstva vode utaje do vrijednosti od 20.000,00 kn. Pojam kaznene porezne utaje je definiran odredbama čl. 256. Kaznenog zakona te se ovim zakonom obuhvaćaju utaje u vrijednosti 20.000 kn i više. Jednako tako se u okviru Kaznenog zakona obrađuju slučajevi korištenja poreznih i carinskih povlastica na način koji je nesukladan s uvjetima njihova odobravanja. Počinitelji koji su kaznenim radnjama umanjili sredstva Europske unije također se smatraju počiniteljima porezne utaje.⁸

⁷ Glavina, D., Dragičević Prtenjača, M. (2018). Kazneno djelo utaje poreza kao oblik porezne evazije s posebnim osvrtom na poslovanje preko poreznih utočišta. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 9(1.), 175-208.

⁸ Kazneni zakon (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19)

2.2.2. Motivacija posloprimaca za sudjelovanje u neformalnoj ekonomiji i radu „na crno“

Motivi posloprimaca mogu biti djelomično sukladni s motivima poslodavaca. Poslodavac koji posluje na „crnom tržištu“ ne prijavljuje svoje radnike i tako izbjegava plaćanje čitavog niza javnih davanja, od poreza i prireza na dohodak do obveznog mirovinskog i zdravstvenog osiguranja. Poslodavci na crnom tržištu skloni su primjenjivati tri oblika porezne utaje, a to su: „porezna evazija poreza na dohodak (rad na crno i plaćanje u gotovini ili prijavu radnika na minimalac, a isplata ostataka plaće u gotovini), porezna evazija poreza na dodanu vrijednost (neizdavanje računa ili izdavanje neispravnih računa) i porezna evazija poreza na dobit (porezno nepriznati rashodi).“⁹ Kako bi privolio svoje radnike na takvu vrstu neformalnog radnog odnosa, poslodavac može osigurati radniku nešto višu plaću u odnosu na prosječnu neto plaću za radno mjesto koje obavlja ili ga prijaviti na minimalnu plaću, a potom osigurati ostali dio plaće u gotovini, ističući da se tako postiže obostrana korist, posebice ukoliko se istakne da su gotovinska plaćanja ekonomski izdašnija u odnosu na potpuno legalan obračun plaće zaposlenika. Zaposlenici koji pristaju na navedeni oblik neformalne „poslovne suradnje“ s poslodavcem su oni koji su u većoj mjeri motivirani kratkoročnom dobiti, do mjere da žrtvuju buduću razinu socijalne sigurnosti i blagostanja¹⁰ ili im je važnije moći samostalno upravljati vlastitom budućnošću, ulaganjem u štednju, dobrovoljna mirovinska i životna osiguranja ili investicijske fondove.

S druge strane, prihvaćanje neformalnih oblika rada, odnosno rad „na crno“, u bilo kojoj formi, neovisno o tome je li radnik neprijavljen ili je prijavljen na minimalnu plaću uz dodatne gotovinske kompenzacije, može biti oblik prinudnog ponašanja u situacijama kada zaposlenik trenutno ne vidi drugu alternativu za zapošljavanje na tržištu rada.¹¹ Ovaj je oblik radnih odnosa znatno zastupljeniji u slabije razvijenim ekonomijama u kojima je odnos ponude i potražnje na tržištu rada neproporcionalan. Prinudni pristanak na opisani oblik zapošljavanja osobito daju teško zapošljive skupine na tržištu rada, poput mladih bez radnog iskustva, invalida, starijih i dugo nezaposlenih osoba na tržištu rada.

⁹ Kliček, D. (2017). Off shore centri. Dostupno na: <https://www.academia.edu/download/56952278/Off-shore centri.pdf>, 23.06.2020.

¹⁰ Zgaljardić, A. (2019, January). PREKARNOST Ekonomsko-politički i društveni fenomen suvremenog svijeta. In *Ethnological Forum/Etnološka Tribina* (Vol. 49, No. 42).

¹¹ Kliček, D. (2017). op.cit., 23.06.2020.

3. RAD NA CRNO KAO NELOJALNA KONKURENCIJA SLUŽBENOJ EKONOMIJI

Republika Hrvatska se ulaskom u tržišni model ekonomije opredijelila za osiguranje pravednih i fer tržišnih uvjeta za sve poslovne subjekte koji posluju u nacionalnom gospodarstvu. Slobodni i fer tržišni uvjeti podrazumijevaju jednake uvjete tržišne utakmice za sve uključene dionike. Siva ekonomija je, uz pojavu korupcije, čimbenik koji snažno doprinosi distorziji uvjeta slobodne konkurencije na tržištu proizvoda i usluga na poslovnom tržištu i tržištu krajnjih potrošača.¹²

U radu se, kao oblici neloyalne konkurencije gospodarskim subjektima koji rade legalno, posebno obrađuju oblici rada na crno u poslovnim subjektima koji imaju prijavljenu gospodarsku djelatnost, ali se koriste neiskazivanjem poreza na dodanu vrijednost i zapošljavanjem na crno u smislu isplate plaće ili dijela plaće iznad minimuma u gotovom novcu, uz zaobilaženje obveza plaćanja obveznih socijalnih osiguranja te poreza i prireza na dohodak iz plaće.

3.1. Neiskazivanje poreza na dodanu vrijednost kao oblik neloyalne konkurencije

Neloyalna konkurencija koju predstavljaju svi oblici neformalne ekonomije je cjenovnog tipa. Prvi aspekt s kojeg je potrebno sagledati utjecaj neloyalne konkurencije outputa u neformalnoj ekonomiji je aspekt poreza na dodanu vrijednost. „Porez na dodanu vrijednost je jedan od oblika općeg poreza na promet, i to neto svefazni porez na promet jer se njime oporezuju sve faze proizvodno-prometnog ciklusa, ali samo vrijednost dodana u pojedinoj fazi oporezivanja.“¹³

Pružatelji proizvoda i usluga u neformalnoj ekonomiji pružaju proizvode i usluge čija je tržišna vrijednost umanjena za iznos vrijednosti poreza na dodanu vrijednost u pojedinoj nacionalnoj ekonomiji. Izbjegavanje plaćanja poreza na dohodak kroz neregistriranje djelatnosti ili

¹² Cioboata, M., Șerban, R. (2019). Theoretical aspects related to tax evasion, corruption and illegal work-elements of the architecture of the underground economy. *Annals of the University of Craiova, Economic Sciences Series*, 2(48).

¹³ Cindori, S., Pogačić, L. (2010). Problematika utvrđivanja broja i visine stopa poreza na dodanu vrijednost. *Ekonomika misao i praksa*, (2), 227-249.

nerealno (sniženo) prikazivanje poslovnih primitaka poslovnih subjekata stoga se vrlo snažno odražava na distorziju načela slobodne i ravnopravne tržišne utakmice u nacionalnom gospodarstvu.

U ekonomijama kao što je ekonomija Republike Hrvatske, u kojima je stopa poreznog opterećenja porezom na dodanu vrijednost vrlo visoka, te iznosi 25% na najveći broj proizvoda i usluga, privlačni učinci izbjegavanja plaćanja poreza na potrošnju postaju još izraženiji. Sama priroda poreza na dodanu vrijednost može potaknuti izbjegavanje njegova plaćanja kad je to moguće. Naime, porezom na dodanu vrijednost se jednako opterećuju sve skupine krajnjih potrošača, neovisno o visini ukupnih primitaka na razini kućanstva. To znači da je udio rashoda kućanstva s manjim dohotkom za porez na dodanu vrijednost veći od relativnog udjela rashoda kućanstva za PDV u kućanstvima s izdašnjom razinom dohotka. Može se zaključiti da ova vrsta oporezivanja ima regresivan učinak i da najviše opterećuje najsiromašnije skupine stanovništva.¹⁴

Republika Hrvatska je zemlja u kojoj je prosječna plaća, a osobito prosječna mirovina, znatno niža od prosjeka na razini cjelokupne Europske unije, a posebice u odnosu na zemlje središnje zemlje EU. Takva ekonomska situacija prinuđuje znatan dio stanovništva na kupnju proizvoda i usluga na crnom tržištu, kako bi zaštitili ionako krhku ekonomsku stabilnost vlastitih kućanstava.

Porezni sustav Republike Hrvatske prepoznao je probleme nelojalne cjenovne konkurencije poslovnih subjekata koji posluju po zakonu, u odnosu na one koji izbjegavaju porezna davanja, između ostalog davanja po osnovi poreza na dohodak. Kako bi se što veći broj poslovnih subjekata potakao na registraciju poslovne djelatnosti, značajno je povišena granična vrijednost poslovnih primitaka koje je potrebno ostvariti da bi poslovni subjekt ušao u sustav PDV-a po sili zakona.

Ta je granica postupno podizana do 300.000,00 kn, što je omogućilo mikro poduzetnicima cjenovnu konkurentnost pri izlasku na tržište i osnažilo njihovu cjenovnu konkurentnost.¹⁵ Na ovaj su način ujedno stvoreni snažni motivirajući čimbenici za smanjenje obujma „crnog

¹⁴ Škarica, M. (2009). Realni okviri regresivnosti hrvatskoga poreza na dodanu vrijednost. *Ekonomika misao i praksa*, 18(2), 259.

¹⁵ Vlaić, D. (2017). Najznačajnije izmjene hrvatskog poreznog sustava. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (1-2/2017), 141-156.

tržišta“ jer je porezni sustav u pogledu ulaska u sustav PDV-a povisio obveznu granicu, čime je ujedno iskazao razumijevanje problema s kojima se susreću mikro i mali poduzetnici.

3.2. Niži troškovi neregistriranih zaposlenika kao izvor nelojalne konkurencije „crnog tržišta“

Registrirani ili neregistrirani poslovni subjekt koji ne poštuje sva pravila radnog zakonodavstva, odnosno ne ispunjava sve zakonske obveze prema zaposlenicima, ostvaruje protuzakonitu uštedu ili racionalizaciju troškova poslovanja.¹⁶ Razlog tome je što su operativni troškovi poslovanja (plaće i doprinosi za radnike) koji se izravno odražavaju na finalnu cijenu proizvoda i usluga niži u odnosu na usporedive poslovne subjekte u istoj gospodarskoj djelatnosti koji poštuju sve odredbe radnog zakonodavstva, u potpunosti ispunjavajući sva radnička prava i vlastite porezne obveze.

Za razliku od učinka protuzakonitog neiskazivanja PDV-a u finalnoj vrijednosti proizvoda i usluga koji se izravno odražava na krajnju cijenu proizvoda i usluga, učinak protuzakonite racionalizacije troškova na temelju eksploatacije jeftine radne snage na crnom tržištu, često nije jasno iskazan u krajnjoj cijeni proizvoda i usluga. Naime, primarni cilj poduzetnika koji posluje na crnom tržištu je zadržati veću razliku u prodajnoj cijeni i cijeni koštanja proizvoda i usluga za sebe, u vidu ekstra profita.

Kako je priroda suvremene konkurencije intenzivna i dinamična, poduzetnik koji je ostvario protuzakonitu racionalizaciju troškova rada na temelju uštede na plaćama radnika i socijalnim davanjima, može iskoristiti neravnopravno i protuzakonito stečene prednosti putem povećane pregovaračke moći u procesima cjenovnih pregovora s potencijalnim kupcima na poslovnom tržištu.

Drugim riječima, oni su u mogućnosti ponuditi nižu cijenu proizvoda i usluga na svim aukcijskim tipovima natječaja, primjerice na natječajima za javnu nabavu. Iz ovog je razloga vrlo važno proširiti kriterije na osnovu kojih se odabiru najpovoljniji ponuđači na javnim natječajima, kako bi se maksimalno ograničila mogućnost korištenja nepravedno stečenih

¹⁶ Zgaljardić, A. (2019, January). PREKARNOST Ekonomsko-politički i društveni fenomen suvremenog svijeta. In *Ethnological Forum/Etnološka Tribina* (Vol. 49, No. 42).

cjenovnih prednosti poduzeća koja se u pojedinim segmentima poslovanja odbijaju ponašati sukladno poreznim zakonima Republike Hrvatske. Transparentnost poslovanja izabranih poslovnih subjekata ključan je kriterij kojeg je potrebno zadovoljiti na natjecajima gdje je cijena ključan čimbenik pri donošenju odluka o kupnji.¹⁷

Teza o ekstra profitu poduzetnika koji su u poslovanje usvojili pojedine segmente „crnog tržišta“, posebice nepoštivanjem odredbi vezanih uz prava radnika, može se proširiti jer „crno tržište“ ne posluje kao izolirani segment gospodarstva, ono se kontinuirano preklapa sa službenim gospodarstvom u cilju realizacije novostvorene vrijednosti.

Ukoliko je okruženje pogodno, poduzetnici koji se ne pridržavaju zakonskih odredbi, ali i poslovno etičnog ponašanja, skloni su stjecanju tržišnih i financijskih pogodnosti u poslovanju putem koruptivnih kaznenih djela. Tako je vrlo vjerojatno da se ekstra profit poduzetnika koji je utemeljen na eksploataciji prava radnika, u adekvatnom okruženju javnog sektora, pretvori u nezakonito stečenu dobit za djelatnike u javnom sektoru koji su odgovorni za donošenje odluka o javnoj nabavi i javno-privatnim partnerstvima. U ovim oblicima ponašanja je vidljiva sprega između „crnog tržišta“ i sklonosti ka koruptivnim radnjama s ciljem stjecanja privilegirane tržišne pozicije.¹⁸

Opisano okruženje u kojem vlada spona između eksploatacije radnika putem rada na crno i koruptivnih kaznenih djela, odstupanjem od načela poslovne etike i načela zakonitosti, u potpunosti podriva ideju o ravnopravnim prilikama i slobodnom tržišnom natjecanju za sve sudionike. Umjesto razvoja poduzetničkih sloboda i atmosfere koja će svojom transparentnošću i tržišnom jednakošću privlačiti investicije, razvija se atmosfera netransparentnosti, elitizma i klijentelizma.

Neformalna ekonomija pojava je koja ne može postojati izolirano u nacionalnoj ekonomiji ili se barem ne može dugoročno održati kao izolirana pojava u nekom gospodarstvu. Da bi se uspostavila „dugoročna održivost“ neformalne ekonomije, nužna je arhitektura koja se temelji na povezanosti između porezne utaje, korupcije i elemenata rada „na crno“.¹⁹

¹⁷ Šušnjar, T., Zakarija, A. (2017). Transparentnost županija u republici hrvatskoj u provođenju bagatelne nabave. *Ekonomska misao i praksa*, (1), 405-426.

¹⁸ Cioboata, M., Șerban, R. (2019). Theoretical aspects related to tax evasion, corruption and illegal work-elements of the architecture of the underground economy. *Annals of the University of Craiova, Economic Sciences Series*, 2(48). 61-72.

¹⁹ Isto, 61-72.

4. REGULACIJA NEFORMALNE EKONOMIJE I CRNOG TRŽIŠTA

Kako bi se neka pojava uspješno regulirala, prvo je potrebno uspostaviti parametre za mjerenje njezina udjela u nacionalnoj ekonomiji. U ovom poglavlju se, stoga, prikazuju metode mjerenja udjela neformalne ekonomije te se potom prikazuju značajke fiskalizacije prometa gotovinom kao značajan i uspješan oblik borbe protiv utaje poreza na dodanu vrijednost i poreza na dohodak, odnosno dobit. Jednako tako za suzbijanje crnog tržišta je važna primjena statističkih modela u planiranju poreznih nadzora kako bi se povećala njihova učinkovitost.

4.1. Metode mjerenja (procjene) udjela neformalne ekonomije

Izniman teorijski i praktični interes za problematiku neformalne ekonomije i crnog tržišta, rezultirao je nizom metoda za procjenu veličine ove pojave u nacionalnom gospodarstvu. Udio neformalne ekonomije procjenjuje se na temelju metode inputa, metoda Tanzi i Gutmann te na temelju transakcijskog pristupa i metode MIMIC.²⁰ Na temelju provedbe anketnog istraživanja tržišta rada, vrši se procjena udjela rada „na crno“ u nacionalnom gospodarstvu.

4.1.1. Metoda inputa u procjeni neformalne ekonomije

Metoda inputa u procjeni neformalne ekonomije i rada na crno formulirana je na tezi da svaka gospodarska aktivnost uzrokuje promjene u potrošnji resursa (inputa) ili čimbenika proizvodnje koji se ugrađuju u finalni proizvod ili uslugu. Temeljni kriterij za procjenu udjela neformalne ekonomije na nacionalnoj razini je potrošnja električne energije.

Dva su pristupa u primjeni metode inputa u procjeni neformalne ekonomije, a to su Kaufmannov i Kaliberdin i Lackov pristup mjerenju neformalne ekonomije putem parametra potrošnje električne energije.²¹

²⁰ Schneider, F., Buehn, A. (2013). Estimating the size of the shadow economy: Methods, problems and open questions. Dostupno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/97444/1/773137262.pdf>, 03.07.2020.

²¹ Kemal, M. A., Qasim, A. W. (2012). Precise estimates of the unrecorded economy. *The Pakistan Development Review*, 505-516.

Kaufmann i Kaliberda su testirali model procjene neformalne ekonomije putem potrošnje električne energije na temelju izračuna korelacije između potrošnje električne energije i rasta BDP-a. Ovo je mjerenje pokazalo da su BDP i potrošnja električne energije u gotovo savršenoj korelaciji. Iz tog je razloga upravo električna energija prepoznata kao ključni input na osnovu kojeg je moguće procjenjivati udio neformalne u službenoj ekonomiji.

Metoda koju su razvili Kauffman i Kaliberda provodi se u dva ključna koraka. U prvom koraku se vrši procjena BDP-a na temelju ukupno realizirane potrošnje BDP-a, a potom se od tako izračunate procjene BDP-a oduzima stvarni iskazani BDP u nacionalnoj ekonomiji. Primjena ove metode je vrlo jednostavna i jasna te ima empirijsko utemeljene u gotovo savršenoj korelaciji između potrošnje električne energije i rasta BDP-a. Neovisno o tome, potrebno je imati na umu i nedostatke navedene metode. Ograničenje u primjeni Kauffmanove i Kaliberdine metode inputa proizlazi iz činjenice da nisu sve gospodarske aktivnosti jednako ovisne o potrošnji električne energije, a to je osobito istaknuto u ekonomiji znanja koja se zasniva prvenstveno na pružanju usluga, a manje na proizvodnim aktivnostima.²²

Lackó je u više iteracija revidirao model procjene neformalne ekonomije utemeljen na potrošnji električne energije kao ključnog inputa koji ukazuje na realnu razinu ekonomskih aktivnosti. Prvo je rafinirao model izračunavajući potrošnju koja nije u funkciji stvaranja dodane vrijednosti. To je potrošnja kućanstava, javnih ustanova i potrošnja električne energije u hobističke svrhe. Svoju je metodu utemeljio na izračunu prosječne potrošnje kućanstva te je ocijenio kako se svako značajno povećanje potrošnje električne energije u kućanstvu može povezati s neformalnom ekonomijom.

Navedeni model procjene neformalne ekonomije također ima svoja ograničenja. Ograničenje Lackóva modela proizlazi iz činjenice da se neformalne ekonomske aktivnosti ne odvijaju uvijek u okviru kućanstava.²³

Metoda inputa prikladna je za grubu procjenu udjela neformalne ekonomije u neformalnim proizvodnim djelatnostima, no varijabla potrošnje električne energije ne može biti indikator za procjenu zastupljenosti uslužne neformalne ekonomije u nacionalnom gospodarstvu. Upravo

²² Kemal, M. A., Qasim, A. W. (2012). Precise estimates of the unrecorded economy. *The Pakistan Development Review*, 505-516.

²³ Nezhyvenko, O. (2019). Indirect or Macroeconomic Methods in Measuring the Informal Economy. *Journal of Applied Management and Investments*, 8(4), 201-215.

porast udjela uslužnih djelatnosti u stvaranju dodatne vrijednosti čini metodu inputa sve manje relevantnom u procjeni udjela neformalne ekonomije i crnog tržišta.

4.1.2. Tanzi metoda u procjeni neformalne ekonomije

U metodi Tanzi se kao temeljni kriterij za procjenu udjela neformalne ekonomije koristi parametar potražnje za novcem. Logika na kojoj se temelji Tanzi metoda procjene neformalne ekonomije je da svaka gospodarska aktivnost, bila ona formalna ili neformalna, zahtijeva investicije u proizvodne ili uslužne inpute, odnosno čimbenike proizvodnje ili pružanja usluga, a potreba za investicijama uzrokuje povećanje potražnje za novcem u nacionalnoj ekonomiji.

Metoda Tanzi temelji se na matematičkom modelu kojim se mjere gotovinski tokovi koji se koriste s ciljem financiranja i odražavanja neformalnih ekonomskih aktivnosti. Tanzi je izračunao potražnju za novcem na osnovu odnosa potražnje za novcem i gotovine. Na osnovu jednadžbe kojom se izračunava potražnja za novcem procjenjuje se visina nerazmjera u realiziranom dohotku i vrijednosti plaćenih poreznih obveza. Potom se u drugom koraku primjene Tanzi metode vrši usporedba ostvarenog BDP-a i neformalne ekonomije koristeći se Fisherovom jednadžbom. Ta jednadžba ukazuje na odnos između realne i nominalne kamatne stope u uvjetima inflacije.²⁴

Metoda Tanzi prepoznala je gotovinske tokove novca, odnosno potražnju za gotovinom kao ključnu varijablu za procjenu obujma neformalne ekonomije. Metoda jest relevantna, budući da se glavnina neformalnih ekonomskih aktivnosti odvija u gotovini, bez pisanog traga, iako nije moguće sasvim isključiti mogućnost bezgotovinskih transakcija u neformalnoj ekonomiji.

Najveći nedostatak metode Tanzi u procjeni udjela neformalne ekonomije proizlazi iz teorijske pretpostavke da je brzina rasta neformalne ekonomije jednaka brzini rasta formalnih ekonomskih aktivnosti, što ne mora biti istina. To se osobito odnosi na ilegalne gospodarske aktivnosti poput trgovine drogom ili oružjem u kojima se generiraju iznimno visoki primici koji se ne mogu prijaviti kao legalni, osim kroz kazneno djelo „pranja novca“. Realno je pretpostaviti da je u navedenim aktivnostima u kojima je cilj stvoriti legalan paravan za

²⁴ Ferwerda, J., Deleanu, I., Unger, B. (2010). Revaluating the tanzi-model to estimate the underground economy. *Discussion Paper Series/Tjalling C. Koopmans Research Institute*, 10(04), 1-29.

ilegalnu aktivnost koja se odvija u pozadini, rast znatno veći u odnosu na stopu rasta u formalnoj i službenoj ekonomiji.

Neovisno o prikazanim ograničenjima, metoda Tanzi je validna metoda grube procjene ukupnog udjela aktivnosti u neformalnoj ekonomiji.

4.1.3. Gutmannova metoda procjene neformalne ekonomije

Gutmannova metoda mjerenja neformalne ekonomije također se temelji na potražnji za novcem kao ključnim parametrom. U ovoj se metodi razlikuju dvije vrste potražnje za novcem, a to su službena potražnja za novcem koja je potrebna za financiranje registriranih ekonomskih djelatnosti kao i prikrivena potražnja za novcem kojom se financiraju neformalne ekonomske aktivnosti i tokovi.²⁵

Za Gutmanna je odnos gotovina i depozita po viđenju ključan kriterij za mjerenje udjela neformalne ekonomije. U prvom koraku procjene neformalne ekonomije po Gutmannovoj metodi izračunava se umnožak gotovine i prosječne brzine transakcija. Taj se umnožak uspoređuje s vrijednošću ostvarenog BDP-a na razini nacionalne ekonomije. Metoda se treba primjenjivati longitudinalno jer se temelji na pretpostavci da povećanje vrijednosti umnoška gotovine i brzine transakcija u odnosu na vrijednost BDP-a u službenom gospodarstvu ukazuje na trend rasta neformalne ekonomije.

Gutmann polazi od teze da je neformalna ekonomija odgovor poreznih obveznika na visok stupanj porezne presije. Sukladno tome, neformalna ekonomija je u proporcionalnom odnosu s razinom poreznog opterećenja u pojedinoj nacionalnoj ekonomiji.

Ograničenja ovog modela usporediva su s ograničenjima Tanzijeve metode procjene neformalne ekonomije. S obzirom da se radi o metodi koja je utemeljena na potražnji za novcem, teško je realno izračunati stopu rasta neformalne ekonomije jer je pretpostavka da formalna i neformalna ekonomija rastu po jednakoj stopi.

²⁵ Ott, K. (2004). The evolution of the informal economy and tax evasion in Croatia. *eJTR*, 2, 113.

Osim toga, metoda postaje upotrebljiva tek u duljem vremenskom roku jer se temelji na procjenu trendova. To znači da se pretpostavlja da u baznoj godini ne postoji neformalna ekonomija u nacionalnom gospodarstvu.²⁶

Sva navedena ograničenja metode mogu rezultirati podcjenjivanjem udjela neformalne ekonomije u nacionalnom gospodarstvu.

4.1.4. Feigeov transakcijski pristup procjeni neformalne ekonomije

Procjena transakcijskih troškova kao i procjena vrijednosti neprijavljenog dohotka ključni su parametri na kojima se temelji Feigeov transakcijski pristup u procjeni neformalne ekonomije.

Realna pretpostavka na kojoj se temelji Feigeov transakcijski pristup je da neformalna ekonomija uzrokuje jaz između realno ostvarenih transakcija unutar nacionalne ekonomije i vrijednosti ukupnih prijavljenih transakcija. Upravo razlika između realno ostvarenih i službeno prijavljenih transakcija ili „transakcijski jaz“, jasno ukazuje na udio neformalne ekonomije u nacionalnom gospodarstvu.²⁷

Kao izvor podataka za izračun realnih transakcija u nacionalnom gospodarstvu koriste se sustavi nacionalnih računa. Pritom se transakcije klasificiraju na transakcije za krajnju potrošnju dobara i usluga uvećanu za transakcijska plaćanja, transakcije u realnoj i financijskoj imovini u nacionalnoj ekonomiji kao i na inozemne transakcije dobara, usluga i kapitala. Sve navedene vrste transakcija predstavljaju transakcije u službenoj ekonomiji, a kako bi se dobila realna vrijednost transakcija, u ove je transakcije potrebno ubrojiti i neslužbene transakcije u gospodarstvu.

Neslužbene transakcije u gospodarstvu uzrokuju distorzije i nerazmjeran odnos u kružnom toku gospodarstva. Kada kružni tok gospodarstva postane poremećen zbog udjela neformalne ekonomije, dolazi do narušavanja odnosa ravnoteže, odnosno odstupanja od pravila gdje je

²⁶ Davidescu, A., Strat, V. A., Paul, A. M. (2015). Revisiting the Size of Romanian Informal Economy Using the Gutmann Approach. *Procedia economics and finance*, 23, 1037-1045.

²⁷ Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., Nikšić-Paulić, B. (2002). Pristup službene statistike za procjenu neslužbenog gospodarstva. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 83-116.

prihod jednog poslovnog subjekta jednak rashodu drugog gospodarskog subjekta u nacionalnoj ekonomiji.²⁸

4.1.5. Metoda MIMIC u procjeni neformalne ekonomije

Metoda MIMIC (*eng. Multiple Indicators and Multiple Causes*) je strukturni model procjene udjela neformalne ekonomije. Navedena se metoda temelji na odnosu između latentnih (implicitnih) i manifestnih (eksplicitnih) varijabli koje ukazuju na prisutnost ekonomije „u sjeni“ u nekom gospodarstvu. Upravo vrijednost neformalne ekonomije ili ekonomije „u sjeni“ predstavlja latentnu, implicitnu ili skrivenu varijablu čija se vrijednost teži što realnije procijeniti.

Neovisno o činjenici da je neformalna ekonomija latentna varijabla, njezina se prisutnost očituje kroz niz manifestnih ili eksplicitnih varijabli koje služe kao parametri za procjenu vrijednosti neformalne ekonomije. Model MIMIC je osmišljen kao uzročno-posljedični model. Udio ekonomije „u sjeni“ mjeri se na temelju ukupno šest uzročnih varijabli i dvije indikatorske varijable, koje svojim statističkim odnosom ukazuju na vrijednost neformalne ekonomije.

Uzročne varijable na osnovu koje upućuju na obujam neformalne ekonomije u nekom gospodarstvu su:

- „Odnos zapošljavanja u javnom sektoru i ukupne radne snage,
- Stupanj poreznog opterećenja,
- Udio vladinih potpora u BDP-u,
- Udio socijalnih izdataka u BDP-u,
- Odnos samozaposlenih i ukupne radne snage te
- Stopa nezaposlenosti.“²⁹

Sve navedene varijable zajedno upućuju na ekonomiju „u sjeni“ u nekom gospodarstvu. Prva uzročna varijabla, a to je odnos između zaposlenosti u javnom sektoru i ukupnog broja

²⁸ Madžarević-Šujster, S., Mikulić, D. (2002). Procjena neslužbenoga gospodarstva sustavom nacionalnih računa. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 31-56.

²⁹ Trebicka, B. (2014). MIMIC model: A tool to estimate the shadow economy. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(6), 295.

zaposlenih, zapravo je pokazatelj stupnja razvijenosti slobodnog tržišta i razvijenosti ekonomskih sloboda na makroekonomskoj razini.

Ukoliko je vrijednost udjela zapošljavanja u javnom sektoru i ukupne radne snage velika, realno je govoriti o preopterećenosti gospodarstva zapošljavanjem u javnom sektoru koji nije učinkovit u stvaranju dodatne vrijednosti u gospodarstvu kao privatni sektor vođen tržišnim načelima. Ukoliko je javni sektor glomazan, neefikasan i skup, javljaju se snažni poticaji za uključivanje u neformalne ekonomske aktivnosti među poslovnim subjektima i građanima.³⁰

Visok stupanj porezne presije je uzročna varijabla koja ima najveći utjecaj na pojavu i ekspanziju neformalne ekonomije u gospodarstvu. Porezni obveznici koji su snažno porezno opterećeni mogu smatrati postojeću poreznu politiku nepravednom i jednim od čimbenika kojim se snažno guši njihova konkurentnost i mogućnost tržišnog opstanka.³¹ Iz tog se razloga razdoblja visokog poreznog opterećenja povezuju s visokim udjelima neformalne ekonomije u gospodarstvima.

Državne potpore rastu poduzetništva osmišljene su s ciljem pozitivnog utjecaja na razvoj poduzetničke aktivnosti i registraciju poslovnih subjekata. Neovisno o pozitivnoj intenciji države u poticanju poduzetništva, učinak državnih poticaja za razvoj poduzetništva može imati suprotan i destimulativan učinak na registraciju poslovnih subjekata.

Državne potpore imaju destimulativan učinak ukoliko nisu ravnomjerno raspoređene na različite skupine poduzetnika, odnosno ukoliko postoje poduzetnici koji su tehničkim, normativnim i administrativnim kriterijima isključeni iz mogućnosti dobivanja državnih potpora. Takva situacija zapravo je poticaj rastu neformalne ekonomije.³² Poduzetnici koji ne udovoljavaju uvjetima za stjecanje državnih potpora mogu se naći u nepovoljnijoj tržišnu poziciji u odnosu na konkurente te težiti stjecanju konkurentske prednosti kroz neprijavljeno i neregistrirano poslovanje.

Visok udio socijalnih davanja u BDP-u može imati dvostruki učinak na poslovne subjekte u smislu donošenja odluke o angažiranju u neformalnim ekonomskim aktivnostima. S jedne strane, građani mogu imati poticaj za iskazivanje manje razine dohotka kako bi zadovoljili

³⁰ Trebicka, B. (2014). MIMIC model: A tool to estimate the shadow economy. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(6), 295.

³¹ Bošnjak, R. (2017). Illegal tax evasion of income tax and review the case of the Republic Croatia. *Zbornik radova Internacionalnog univerziteta Travnik*, 7(016), 249.

³² Barbosa, E., Pereira, S., Brandão, E. (2013). The shadow economy in Portugal: an analysis using the MIMIC model. *School of Economics and Management Working Papers*, 1-46.

formalne uvjete za primanje socijalne potpore. S druge strane, velik broj poslovnih subjekata može se protiviti izdašnim socijalnim politikama za koje oni ne žele snositi ekonomski teret te su, stoga, skloni iskazivanju niže razine poslovnih primitaka od one koja je realno ostvarena.³³

U prvoj uzročnoj varijabli MIMIC modela je opisano da visok stupanj udjela zaposlenih u javnom sektoru doprinosi neformalnoj ekonomiji. Peta varijabla MIMIC modela je omjer samozaposlenih i ukupne radne snage, a visoka vrijednost ove varijable također može predstavljati snažan poticaj u razvoju neformalne ekonomije, posebice u segmentu neiskazivanja svih poslovnih primitaka ili nerealnog umanjivanja porezne osnovice za plaćanje poreza na dohodak/dobit.³⁴

Visoka stopa nezaposlenosti ukazuje na socijalnu ugroženost građana i prinudu za zadovoljavanjem osnovnih egzistencijalnih potreba. Kada su građani lišeni mogućnosti izbora uslijed nerazmjera u ponudi i potražnji na tržištu rada, tada se razvija izuzetna sklonost ka sudjelovanju u neformalnoj ekonomiji jer je potreba za ekonomskom sigurnošću snažniji i primarniji poriv u odnosu na moral i etiku (kao inhibitore neformalne ekonomije).³⁵

Dvije varijable koje služe kao indikatori neformalne ekonomije na makroekonomskoj razini su:

- Indeks realnog BDP-a i
- Participacija radne snage.³⁶

Na temelju prethodno prikazanih uzročnih varijabli, izračunava se indeks realnog rasta ili pada BDP-a te se na osnovu usporedbe sa stvarno iskaznim BDP-om procjenjuje udio neformalne ekonomije. Jednako tako, razlika u procjeni stvarne i registrirane participacije radne snage ukazuje na udio zapošljavanja na „crno“ na makroekonomskoj razini.

³³ Trebicka, B. op.cit, 295.

³⁴ Ibid, str. 295.

³⁵ Ibid, str. 295.

³⁶ Ibid, str. 295.

4.1.6. Anketa o radnoj snazi kao instrument za procjenu udjela rada „na crno“

Rad „na crno“ važan je segment neformalne ekonomije u cjelini. Važnost praćenja i procjene udjela „rada na crno“ u gospodarstvu važan je jer predstavlja oblik eksploatacije prava koja proizlaze iz radnog zakonodavstva te je oblik ekonomske i društvene marginalizacije, uglavnom, teško zapošljivih skupina radnika.

Međunarodna organizacija rada (*eng. International Labour Organization*) je u cilju praćenja zapošljavanja na „crno“ osmislila anketni upitnik putem kojeg se prikupljaju podaci o prirodi zaposlenja u pojedinim gospodarstvima, i na temelju relevantnog uzorka istraživanja, se donosi procjena o zastupljenosti rada „na crno“ u ciljnoj populaciji, a to je aktivno radno stanovništvo na makroekonomskoj razini.³⁷

Državni zavod za statistiku također je preuzeo obvezu mjerenja prirode rada u Republici Hrvatskoj. U te se svrhe provodi Anketa o radnoj snazi u RH, koja je sukladna sa smjernicama i preporukama Međunarodne organizacije rada.³⁸

Anketa pruža realan uvid u stanje na tržištu rada zbog fleksibilne definicije pojma zaposlene osobe. Tako se zaposlenom osobom smatra svaka osoba koja je u tjednu provođenja ankete, na temelju svojeg rada, stekla materijalnu kompenzaciju za rad ili kompenzaciju za rad u naturi. Upravo proširenjem kriterija u definiranju zaposlene osobe, moguće je donijeti realnu procjenu o udjelu rada „na crno“ u gospodarstvu.

Analogno tome, u skupinu nezaposlenih osoba spadaju osobe koje u tjednu provedbe Ankete o radnoj snazi u RH nisu ostvarile materijalne kompenzacije ili prirodne kompenzacije, ali su u procesu aktivnog traženja radnog mjesta.

Važan kriterij za razlikovanje zaposlenih i nezaposlenih osoba, u istraživanju Državnog zavoda za statistiku, je spremnost na početak rada. Ukoliko je ispitanik spreman započeti s radom u roku od dva tjedna, smatra se nezaposlenom osobom, a ukoliko taj kriterij nije zadovoljen, osoba se smatra zaposlenom u okviru neformalne ekonomije, odnosno na „crnom“ tržištu rada.

³⁷ Williams, C. C., Schneider, F. (2016). *Measuring the Global Shadow Economy: the prevalence of informal work and labour*. Edward Elgar Publishing, str. 22.

³⁸ Mečev, D. (2011). Harmoniziranje metodologija statističkih istraživanja u Republici Hrvatskoj s metodologijama Europskog statističkog sustava. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 2(2), 93-98.

Rezultati istraživanja DZS-a važna su podloga za donošenje odluka o radnom i poreznom zakonodavstvu od strane kreatora ekonomskih i socijalnih politika.

Relevantna mjera za procjenu neslužbenog gospodarstva u nekoj zemlji je stopa aktivnosti stanovništva. Ukupnu ekonomsku aktivnost u zemlji stvaraju zaposleni i neformalno zaposleni radnici na „crnom tržištu“, a oni zajedno čine određeni udio aktivnih u ukupnom radno sposobnom stanovništvu.

Stopa aktivnosti razlikuje se od stope zaposlenosti po tome što ne predstavlja samo omjer zaposlenog i ukupno radno sposobnog stanovništva, već se broju službeno zaposlenih dodaje i broj radnika na neslužbenom „crnom“ tržištu rada.

Kako bi se izvršila procjena ekonomske aktivnosti zaposlenih na „crnom“ tržištu, koriste se parametri iz Ankete o radnoj snazi u RH koja je provedena na reprezentativnom uzorku ispitanika te se stopa neformalne zaposlenosti na „crnom“ tržištu množi s cjelokupnom ciljnom populacijom radno sposobnih stanovnika na tržištu rada u RH. Na ovaj se način dobiva podatak o hipotetski radno aktivnom stanovništvu.

Stopa aktivnosti se matematički izražava na sljedeći način:³⁹

$$\text{stopa aktivnosti} = \frac{\text{zaposleni} + \text{nezaposleni}}{\text{radno sposobno stanovništvo}} \times 100$$

Podatak o procjeni broja zaposlenih na „crnom tržištu“ se koristi kako bi se procijenila ukupna ekonomska aktivnost na službenom i neslužbenom tržištu rada.

³⁹ Kurnoga Živadinović, N., Groznica, M. (2012). Procjena udjela zaposlenih u neslužbenom gospodarstvu u republici hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, 63(1-2), 73-86.

4.2. Fiskalizacija u prometu gotovinom kao uspješna mjera regulacije „crnog tržišta“

Fiskalizacija u prometu gotovinom može se ocijeniti vrlo značajnom mjerom regulacije „crnog tržišta“, budući da omogućava poreznom tijelu kontrolu nad gotovinskim prometom poslovnih subjekata, obveznika fiskalizacije, u realnom vremenu. U gotovinski promet poslovnih subjekata ubraja se plaćanje gotovim novcem i debitnim karticama, odnosno promet koji se ne odvija putem transakcijskih računa.

Uvođenje fiskalizacije je mjera kojom se u značajnom mjeri regulira i ograničava neprijavljivanje poslovnih primitaka, a time i sprječava utaja porezna na dodanu vrijednost i poreza na dohodak/dobit. Sukladno tome se, kao jedan od ciljeva uvođenja Zakona o fiskalizaciji u prometu gotovinom, navodi „uvođenje reda i bolja kontrola poslovanja poduzetnika koji dio naplate izvode gotovinski.“⁴⁰

Fiskalizacija gotovinskog prometa je mjera regulacije i kontrole poslovanja poslovnih subjekata od strane poreznog tijela koja se prvi put javila na kraju 1980.-ih godina, kada su se pojavila adekvatna tehnička rješenja za sustavno praćenje i evidentiranje gotovinskog prometa poduzetnika.

Prva europska zemlja u kojoj je koncept fiskalizacije ili kontrole obujma gotovinskog prometa zaživio je Italija. Koncept je realiziran na temelju uvođenja fiskalnih blagajni s fiskalnim pisačem čijoj internoj memoriji porezno tijelo može pristupiti. Primjer Italije ubrzo je slijedila i Poljska. Kontrola gotovinskog prometa poslovnih subjekata od strane poreznog tijela osigurana je na način da porezno tijelo zahtijeva da se proces fiskalizacije računa provede prije samog ispisa računa.

Fiskalizacija omogućuje poreznom tijelu uvid u gotovinski promet pristupom internoj memoriji pisaača te se na toj osnovi vrši usporedba između prijavljenog i stvarno realiziranog gotovinskog prometa u određenom vremenskom razdoblju, s ciljem smanjenja ukupnog obujma neprijavljenih poslovnih primitaka poduzetnika.⁴¹

⁴⁰ Mikac, M., Hižak, D. (2013). O izvedbi postupka fiskalizacije računa na Android platformi. *Tehnički glasnik*, 7(3), 296-301.

⁴¹ Galušić A., Petrović N. (2014). Smjernice za pripremu i provođenje poreznog nadzora. Institut za javne financije, Zagreb.

Prethodno opisani oblik fiskalizacije gotovinskog prometa utemeljen na uvidu u internu memoriju fiskalnog pisara danas se smatra zastarjelim zahvaljujući napretku informacijsko-komunikacijske tehnologije.

Razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije omogućio je povezivanje poreznog tijela s fiskalnom blagajnom poduzetnika putem interneta, odnosno GPRS mreža. GPRS terminal služi da porezna uprava očita podatke iz fiskalne memorije, a prijenos podataka u fiskalizaciji prometa gotovinom odvija se putem GPRS mreže telekomunikacijskih operatera.⁴²

Navedeni sustav fiskalizacije u prometu gotovinom odvija se na način da porezni obveznik ima vremenski rok do kojeg je dužan poslati izvješća o gotovinskom prometu o računima izdanim putem fiskalnih blagajni i pisara. Rok za predaju izvješća o fiskalizaciji je najčešće krajem radnog dana.

Uvođenje jedinstvenog identifikacijskog broja ili JIR broja predstavlja značajnu modernizaciju u provedbi fiskalizacije prometa gotovinom. Na ovaj je način po prvi put omogućena kontrola gotovinskog prometa poduzetnika od strane poreznog tijela u realnom vremenu. Prije izdavanja računa kupcu, poslovni subjekt upućuje komunikacijsku poruku poreznom tijelu kako bi porezno tijelo ovjerilo račun jedinstvenim identifikatorom svakog računa, prije samog izdavanja računa kupcu.

Upravo kontrola gotovinskog prometa u realnom vremenu putem JIR broj, predstavlja ključ uspješne kontrole poslovanja poslovnih subjekata jer se autorizacija poreznog tijela odvija prije samog izdavanja računa u gotovinskom prometu. Autorizacija poreznog tijela u realnom vremenu smanjuje mogućnost manipulacije ukupnom vrijednošću gotovinskog prometa na dnevnoj razini.

Fiskalizacija koja je utemeljena na autorizaciji poreznog tijela u realnom vremenu osigurava učinkovitu kontrolu broja i vrijednosti izdanih gotovinskih računa te se ujedno osigurava kontrola radnog vremena zaposlenika, čime se osigurava poslovanje poduzetnika sukladno radnom zakonodavstvu i propisanom radnom vremenu poduzetnika.

⁴² Marjanović, D. (2008). Značaj terminala za daljinsko očitavanje u sistemu poreza na dodanu vrijednost. *Analiza Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 19, 205-215.

4.2.1. Fiskalizacija u prometu gotovinom s posebnim osvrtom na razloge njezina uvođenja u Republici Hrvatskoj

Kako bi se osigurao učinkovit porezni nadzor nad gotovinskim prometom u Republici Hrvatskoj, bilo je potrebno donijeti adekvatnu pravnu podlogu, odnosno Zakon o fiskalizaciji u prometu gotovinom (NN 133/12, 115/16, 106/18, 121/19), temeljni pravni propis kojim se implementira postupak fiskalizacije u RH i definiraju se obveznici fiskalizacije te faze njezina postupnog uvođenja.

Uvođenjem Zakona o fiskalizaciji u prometu gotovinom, donesen je „skup mjera koje provode obveznici fiskalizacije kako bi se omogućio efikasan nadzor ostvarenog prometa u gotovini.“⁴³ Kroz transparentno i vjerodostojno prikazivanje gotovinskog prometa obveznika fiskalizacije se osigurava usmjerenost na uspostavu stabilnijeg sustava prikupljanja javnih poreznih prihoda, koji je izravno ugrožen praksom zatajivanja poslovnih primitaka.

Prije uvođenja Zakona o fiskalizaciji u prometu gotovinom (NN 133/12, 115/16, 106/18, 121/19), Republika Hrvatska nije imala adekvatan regulatorni okvir za transparentno prikazivanje prometa u gotovini te sve mjere i naponi u poreznim nadzorima nisu mogli rezultirati dovoljnim stupnjem učinkovitosti. „Takvi su porezni nadzori izuzetno komplicirani, a temeljili su se na neprestanom popisivanju zaliha proizvoda i usluga te njihovu usporedbu s ostvarenim prihodima poreznih obveznika.“⁴⁴ Uz kompliciranost provedbe poreznog nadzora prije uvođenja sustava fiskalizacije, nužno je ukazati i na njihovu skupoću.

Nedostatak učinkovitog regulatornog okvira uvjetovao je iznimnu raširenost oportunitetnog ponašanja poduzetnika u vidu izbjegavanja realnog prijavljivanja ukupnog gotovinskog prometa. Fiskalizacija prometa gotovinom podrazumijeva svojevrsnu potporu poreznom nadzoru kroz proces automatizirane autorizacije gotovinskih računa utemeljen na IT platformi.

Prije uvođenja fiskalizacije, razina fiskalne discipline poduzetnika je bila vrlo niska, a kultura neplaćanja poreznih obveza vrlo raširena i razvijena. Nepovjerenje u institucije i neadekvatna razina kvalitete života stanovništva u odnosu na razvijene zemlje EU smatraju se temeljnim

⁴³ Galušić A., Petrović N. (2014). Smjernice za pripremu i provođenje poreznog nadzora. Institut za javne financije, Zagreb, str. 11-15.

⁴⁴ Galić Nagyszombaty, A. Učinci suvremenih sustava porezne naplate na kretanje i procjenu neslužbenog gospodarstva (doktorski rad). Sveučilište u Rijeci, Rijeka, str. 113.

čimbenicima koji su uzrokovali nisku razinu fiskalne discipline i kulture neplaćanja poreza u Republici Hrvatskoj.⁴⁵

Kultura neplaćanja poreza uzrokuje „začarani krug“ u kojem i nije moguće ostvariti visoku razinu kvalitete života stanovništva na lokalnoj, regionalnoj i razini središnje vlasti jer se izbjegavanjem prikazivanja poslovnih primitaka i utajom poreza na dodanu vrijednost i poreza na dohodak/dobit, ujedno značajno smanjuju fiskalni kapaciteti i urušava se sustav javnih financija.

Nerealno prikazivanje poslovnih primitaka poduzetnika utječe na neravnomjernu raspodjelu novostvorene vrijednosti u nacionalnoj ekonomiji jer poslovni subjekti teže zadržati što veći udio primitaka na privatnim računima, dok država gubi prihode od poreza na dobit, prihoda od poreza na dodanu vrijednost, te poreza na dohodak i prireze. To je temeljni razlog zbog kojeg je u siječnju 2013. donesen regulatorni okvir kojim je uređenja fiskalizacija u prometu gotovinom.⁴⁶

4.2.2. Višefazni pristup uvođenju fiskalizacije u prometu gotovinom u RH s ciljem učinkovitijeg poreznog nadzora

Protiv porezne utaje u siječnju 2013. godine uveden je regulatorni okvir fiskalizacije koji se provodio stupnjevito i višefazno, konkretno kroz tri faze.

Prvom fazom fiskalizacije u prometu gotovinom u RH u siječnju 2013., u sustav fiskalizacije su ušli veliki i srednji poduzetnici sukladno Zakonu o računovodstvu. Temeljni kriterij za ulazak u sustav fiskalizacije u prvoj fazi je bila visina aktive, prihoda i broj zaposlenika u poslovnim subjektima. Svi poslovni subjekti koji su se bavili ugostiteljskom djelatnošću 2013. godine također su uključeni u prvu fazu fiskalizacije zbog velikog obujma poslovnih primitaka koji se ostvaruju upravo putem gotovinskih naplata.⁴⁷

U prvoj fazi, obveznici fiskalizacije su postali i poslovni subjekti koji se bave djelatnošću pružanja usluga smještaja, konkretno hoteli, kampovi i odmarališta. Osim restorana, caffè

⁴⁵ Šimović, J., Rogić Lugarić, T., Cindori, S. (2007). Utaja poreza u Republici Hrvatskoj i mjere za njezino sprječavanje. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 14(2), 591-617.

⁴⁶ Galić Nagyszombaty, A. op.cit., str. 115.

⁴⁷ Ibid, str. 117.

barova i drugih vrsta ugostiteljskih objekata, prvom fazom fiskalizacije su obuhvaćeni i ugostiteljski objekti koji se bave *cateringom* te dostavom hrane.

Druga faza fiskalizacije u prometu gotovinom započela je 01. travnja 2013. i predstavljala je proširenje obveze fiskalizacije prometa u gotovini na trgovine na veliko i malo, kao i na usluge popravka motornih vozila i motocikala. Ovom fazom fiskalizacije, u obveznike su uključena i sva slobodna zanimanja, koja s pravno-organizacijskog stajališta, predstavljaju djelatnosti izjednačene s obrtom jer vlasnici odgovaraju za svojom osobnom imovinom za obveze koje proizlaze iz poslovanja slobodnih djelatnosti. U skupinu slobodnih djelatnosti ubrajaju se liječnici koji imaju privatnu praksu, odvjetnici, novinari, prevoditelji, arhitekti i druge skupine slobodnih zanimanja.

Od 01.07.2013. godine, procesom fiskalizacije su obuhvaćeni svi obveznici plaćanja poreza na dohodak kao i svi obveznici plaćanja poreza na dobit. Svi poslovni obveznici obuhvaćeni fiskalizacijom u prometu gotovinom obvezni su poslovati prema Internom aktu u kojem su utvrđeni osnovni podaci u prometu gotovinom te sadržaj poslovnih računa koje izdaju treba biti istovjetan zakonski propisanom sadržaju.

U 2017. godini u sustav fiskalizacije su uključeni i „mali obveznici“ fiskalizacije, a to su obrtnici koji vode poslovne knjige, kao i obrtnici „paušalisti“. Na ovaj su način fiskalizacijom obuhvaćeni i oni poslovni subjekti koji nisu u sustavu PDV-a, a s ciljem nemogućnosti utaje obveza po osnovi poreza i prireza na dohodak.

4.2.3. Uspješnost fiskalizacije

Uspješnost fiskalizacije ogleda se u povećanju prijavljenih isporuka dobara i usluga u godinama nakon uvođenja fiskalizacije. Međutim, stav poduzetnika prema plaćanjima poreznih davanja se nije promijenio te su brojni poduzetnici, i u znatno strožem okviru prometa gotovim novcem težili iznalaziti rješenja kojima bi se zaobišla pravila fiskalizacije. Tako se može zaključiti da je ispunjenje tehničkih i regulativnih preduvjeta rezultiralo značajnim povećanjem javnih poreznih prihoda, no kultura sklonosti ka neplaćanju poreza se zadržala te se stoga ne može govoriti o potpunoj transparentnosti u prikazivanju prometa gotovinom.

Oblici izbjegavanja plaćanja poreznih obveza koji su se zadržali i nakon uvođenja fiskalizacije u prometu gotovinom su izdavanje poslovnih računa koji nisu u skladu s realnim vremenom realizacije poslovne usluge, izdavanje poslovnih računa koji imaju nerealno niske iznose te prikazivanje na računima drugih vrsta proizvoda i usluga u odnosu na proizvode i usluge koji su bili stvarni predmet kupoprodajne transakcije.⁴⁸

Drugi oblici izbjegavanja poreznih obveza ogledaju se korištenju zakonskih pogodnosti kako bi se smanjila ukupna visina porezne obveze. U ugostiteljskom sektoru je bila osobito zastupljena praksa zatvaranja uhodanih poslovnih subjekata, a isti vlasnik bi se potom odlučilo na otvaranje drugog poduzeća, konkretno paušalnog obrta kako bi izašao iz sustava PDV-a i tako značajno smanjio visinu porezne obveze, koristeći se rješenjima koja su u okviru zakonskih normi.

Ocjena uspješnosti fiskalizacije kao mjere borbe protiv različitih oblika neformalne ekonomije se stoga ne može donijeti jednoznačno. Sustav fiskalizacije je organizacijski i tehnički osmišljen da značajno sužava mogućnost poreznih utaja te se ti aspekti provedbe mogu ocijeniti vrlo uspješnima i pozitivnima sa stajališta javnih financija, a time i sa stajališta javnog interesa.

U drugom dijelu ocjene uspješnosti fiskalizacije koji obuhvaća poduzetničku kulturu ili „kulturu neplaćanja poreza“, nije došlo do pozitivnih pomaka. Poduzetnici se i dalje koriste suženim mogućnostima za primjenu politike poreznog izbjegavanja i porezne utaje. Problem je, dakle, predubok da bi tehnička i organizacijska rješenja mogla u potpunosti eliminirati duboko ukorijenjenu kulturu otpora prema poreznim tijelima i obvezi plaćanja poreza. Navedeni se stav poduzetnika može objasniti visokim fiskalnim i osobito parafiskalnim nametima koji otežavaju poduzetnicima konkurentno poslovanje i destimuliraju transparentan odnos prema poreznim tijelima. Stoga bi smanjenje fiskalnih, i osobito parafiskalnih nameta, stvorilo pozitivniju poduzetničku klimu i stimuliralo veći rast poduzetništva, a time i širenje ukupne baze za prikupljanje javnih prihoda, bez pretjeranih poreznih opterećenja po pojedinom poslovnom subjektu. Dok se navedeni problemi ne riješe, nije realno govoriti ni o sustavnom i cjelovitom okviru borbe protiv „crnog tržišta“ i svih oblika neformalne ekonomije.

⁴⁸ Marković, B., Pavić, D. (2013). The effects of fiscalization in suppressing underground economy in catering industry. *Interdisciplinary Management Research*, 9-13.

4.3. Povećanje učinkovitosti u planiranju poreznih nadzora - statistički porezni nadzor

Porezno tijelo je dužno provoditi porezni nadzor kako bi se izbjegla aktivnosti koje se odvijaju u paralelnoj, neformalnoj ekonomiji i na „crnom tržištu“. Na ovaj se način želi postići realno, točno i vjerodostojno definiranje visine poreznih osnovica, a time i visine obveze plaćanja pojedinih poreznih obveza te se želi u što većoj mjeri suzbiti zapošljavanje na „crnom tržištu“ koje predstavlja eksploataciju i ugrožavanje prava radnika i oštećuje sustav javnih financija kroz neplaćanje svih obveza koje proizlaze iz poreznog i radnog zakonodavstva.

S druge strane porezno tijelo raspolaže ograničenim ljudskim, materijalnim i financijskim resursima te je za učinkovitost svojeg rada, kao dio javne uprave, odgovorno upravo građanima - poreznim obveznicima. U takvim okolnostima se nameće potreba za primjenom statističkog poreznog nadzora kojim se maksimizira djelotvornost rada poreznih tijela tijekom provedbe poreznog nadzora. Statistički porezni nadzor provodi se kako bi se ostvarili sljedeći ciljevi:

- „upravljanje rizicima u poreznom nadzoru,
- odabir obveznika za porezni nadzor,
- odabiru stavaka financijskih izvješća za porezni nadzor,
- utvrđivanju ispravnosti poreznih prijava u poreznom nadzoru.“⁴⁹

Statistički pristup u upravljanju rizicima odnosi se na identifikaciju potencijalnih negativnih događaja koji bi mogli na bilo koji način ugroziti ishod poreznog nadzora. Nakon identifikacije rizika, ključno je utvrditi vjerojatnost njihova nastanka i razinu utjecaja na ishod poreznog nadzora, što je proces koji se provodi tijekom analize rizika.

Na osnovu rezultata analize rizika, provodi se upravljanje pojedinim vrstama rizika kao i ocjena uspješnosti upravljanja rizicima u provedbi poreznog nadzora. Najznačajniji rizici koji se vezuju uz porezni nadzor su odljev visokospecijaliziranih kadrova, primjerice, poreznih inspektora, duljina trajanja poreznog nadzora koja smanjuje učinkovitost, kao i velik broj žalbi na upravne akte u poreznom nadzoru.

⁴⁹ Vukšić, Z. (2012). Statistički porezni nadzor. Dostupno na: <http://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2012/4/vuksic.pdf>, 03.07.2020.

Primjena statističkih metoda u odabiru poreznih obveznika za provedbu poreznog nadzora osobito je važna kako bi se porezni nadzori obavljali racionalno i učinkovito. Metode koje se koriste prilikom odabira obveznika za provedbu poreznih nadzora su:

- „metode poreznih pokazatelja,
- komparativna metoda i
- metoda trenda.“⁵⁰

Metoda poreznih pokazatelja podrazumijeva usporedbu poreznih prijava poslovnog subjekta tijekom različitih vremenskih razdoblja i utvrđivanje postoje li statistički značajna odstupanja i razlike u iskazanim podacima. Ova metoda ne smije se primjenjivati samostalno, već zajedno s komparativnom ili metodom trenda.

Komparativna metoda podrazumijeva usporednu analizu poslovanja subjekata koji obavljaju istu gospodarsku djelatnost. U slučaju značajnih odstupanja u odnosu na prosječne pokazatelje na razini gospodarske djelatnosti, javlja se potreba za provedbom poreznog nadzora.

Analiza trenda je longitudinalna metoda koja se temelji na analizi poslovanja poslovnog subjekta tijekom više vremenskih razdoblja. Prilikom analize trenda, ključno je imati na umu i stanje na razini sektora, jer trendovi u poslovanju ne moraju biti odraz porezne utaje, već realnih i objektivnih makroekonomskih pokazatelja.

Kada se statističkim metodama izdvoje poslovnih subjekti za provedbu poreznog nadzora, nužno je utvrditi koja financijska izvješća, odnosno pojedine stavke financijskih izvješća, mogu ukazivati na eventualno financijsko izvješćivanje s namjerom porezne utaje. Na ovaj se način izdvajaju informacije s dodanom vrijednošću i eliminira se gubitak vremena na prikupljanje informacija od sporednog značaja. Pravilno odabrani pokazatelji financijskih izvješća koje je potrebno evaluirati tijekom poreznog nadzora uvelike doprinose ispravnosti poreznih prijava u poreznom nadzoru.⁵¹

⁵⁰ Vukšić, Z. (2012). Statistički porezni nadzor. Dostupno na: <http://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2012/4/vuksic.pdf>, 05.07.2020.

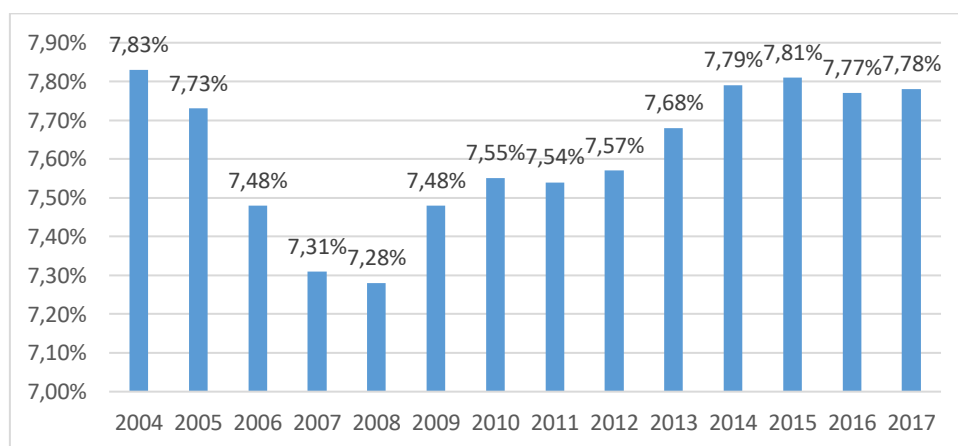
⁵¹ Ibid, 05.07.2020.

4.4. Procjena udjela neformalne ekonomije u RH

Jedno od najopsežnijih istraživanja o procjeni udjela neformalne ekonomije u gospodarstvu Republike Hrvatske je istraživanje Ott. Rezultati navedenog istraživanja odnose se na razdoblje od 1990.-2000. godine. U tom je razdoblju procjena udjela neformalne ekonomije u BDP-u RH iznosila 10%-30%, a nužno je naglasiti da su u procjeni neformalne ekonomije korišteni različiti metodološki pristupi.⁵²

Franić je analizirao udio neformalne ekonomije u Hrvatskoj od 2004.-2017. koristeći se MIMIC metodom procjene (grafikon 1). Udio neformalne ekonomije izražen je kao udio u službenom BDP-u.

Grafikon 1. Udio neformalne ekonomije u BDP-u RH od 2004.-2017. godine

Izvor: obrada prema Franić, J. (2019). Undeclared economy in Croatia during the 2004–2017 period: Quarterly estimates using the MIMIC method. *Croatian Economic Survey*, 21(1), 5-46.

Raspon udjela neformalne ekonomije u RH od 2004.-2017. iznosio je od 7.28% do 7.83%. Trend smanjenja udjela prema MIMIC metodi zabilježen je od 2004.-2008., a od 2009. do 2017. se postupno ponovno bilježi trend rasta procjene udjela neformalne ekonomije u RH sa 7.28%-7.81% u 2015., odnosno 7.78% u 2017. godini.⁵³

⁵² Ott, K. (2002). Neslužbeno gospodarstvo u Republici Hrvatskoj 1990-2000. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 1-30.

⁵³ Franić, J. (2019). Undeclared economy in Croatia during the 2004–2017 period: Quarterly estimates using the MIMIC method. *Croatian Economic Survey*, 21(1), 5-46.

5. ZAKLJUČAK

Svaku službenu ekonomiju prati i pojava neslužbene, neformalne ili paralelne ekonomske aktivnosti koja se odvija mimo državne kontrole i nadzora, na neprijavljen ili nezabilježen način. Neformalna ekonomija podrazumijeva neprijavljeno obavljanje zakonitih gospodarskih djelatnosti, zapošljavanje radnika brz prijave radnog odnosa ili „na crno“, ali i obavljanje zakonom zabranjenih djelatnosti koje spadaju u opseg kaznenih djela (trgovina drogom, ljudima i sl.). U radu je stavljen fokus na neprijavljanje realnih poslovnih primitaka kao i na zapošljavanje djelatnika „crno“.

Svaki oblik neformalne ekonomije i rada „na crno“ predstavlja nelojalnu konkurenciju poslovnim subjektima koji posluju u skladu sa zakonom. S obzirom da se u neformalnoj ekonomiji izbjegava plaćanje poreza i provodi porezna utaja koja je prekršajno ili kazneno djelo, poslovni subjekti koji posluju „u sjeni“ u mogućnosti su ponuditi niže tržišne cijene, konkretno cijene umanjene za visinu PDV-a, poreza na dohodak/dobit kao i nižu cijenu koja je rezultat eksploatacije ljudi zaposlenih „na crno“. Cjenovna konkurentnost neformalne ekonomije usko se vezuje i uz koruptivne oblike ponašanja, što je osobito istaknuto u zahtjevu za transparentnom javnom nabavom dobara i usluga. Cjenovna konkurentnost utemeljena na poreznoj utaji nikako ne smije biti izvor pogodnosti u dobivanju poslova na javnim natječajima.

Neslužbena i neformalna ekonomija naziva se i paralelnom ekonomijom jer ju nije moguće u potpunosti suzbiti, ali je regulacijom nužno minimizirati njezin udio u službenoj ekonomiji. Kako bi mjere regulacije neformalne ekonomije i „crnog tržišta“ bile učinkovite, nužno je osigurati primjenu adekvatnih metoda mjerenja neformalne ekonomije i neformalnog (neprijavljenog) rada. Prosječni udio neformalne ekonomije u RH od 2004.-2017. iznosio je 7.61%. Republika Hrvatska je učinila značajan iskorak u borbi protiv neformalne ekonomije i „crnog tržišta“ uvodeći fiskalizaciju u prometu gotovinom. Tehnički i organizacijski aspekti fiskalizacije su vrlo uspješni, ali duboko ukorijenjena „kultura neplaćanja“ je i dalje prisutna u ekonomiji RH. Iz tog razloga je tehničke i organizacijske dobrobiti fiskalizacije koje se ogledaju u povećanom iskazivanju poslovnih primitaka, a time i poreznih obveza, nužno kombinirati sa statističkim poreznim nadzorom koji ima za cilj povećanje učinkovitosti nadzora na temelju upravljanja rizicima, činjenično utemeljenog odabira obveznika nadzora i na temelju prepoznavanja stavki u financijskim izvješćima iz kojih se može jasno i ažurno dokazati namjera i čin porezne utaje.

LITERATURA

1. Barbosa, E., Pereira, S., Brandão, E. (2013). The shadow economy in Portugal: an analysis using the MIMIC model. *School of Economics and Management Working Papers*, 1-46.
2. Bošnjak, R. (2017). Illegal tax evasion of income tax and review the case of the Republic Croatia. *Zbornik radova Internacionalnog univerziteta Travnik*, 7(016), 249.
3. Cindori, S., Pogačić, L. (2010). Problematika utvrđivanja broja i visine stopa poreza na dodanu vrijednost. *Ekonomika misao i praksa*, (2), 227-249.
4. Cioboata, M., Şerban, R. (2019). Theoretical aspects related to tax evasion, corruption and illegal work-elements of the architecture of the underground economy. *Annals of the University of Craiova, Economic Sciences Series*, 2(48).
5. Davidescu, A., Strat, V. A., Paul, A. M. (2015). Revisiting the Size of Romanian Informal Economy Using the Gutmann Approach. *Procedia economics and finance*, 23, 1037-1045.
6. Franić, J. (2019). Undeclared economy in Croatia during the 2004–2017 period: Quarterly estimates using the MIMIC method. *Croatian Economic Survey*, 21(1), 5-46.
7. Ferwerda, J., Deleanu, I., Unger, B. (2010). Revaluating the tanzi-model to estimate the underground economy. *Discussion Paper Series/Tjalling C. Koopmans Research Institute*, 10(04), 1-29.
8. Galić Nagyszombaty, A. Učinci suvremenih sustava porezne naplate na kretanje i procjenu neslužbenog gospodarstva (doktorski rad). Sveučilište u Rijeci, Rijeka.
9. Galušić A., Petrović N. (2014). Smjernice za pripremu i provođenje poreznog nadzora. Institut za javne financije, Zagreb.
10. Glavina, D., Dragičević Prtenjača, M. (2018). Kazneno djelo utaje poreza kao oblik porezne evazije s posebnim osvrtom na poslovanje preko poreznih utočišta. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 9(1.), 175-208.
11. Kazneni zakon (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19)
12. Kemal, M. A., Qasim, A. W. (2012). Precise estimates of the unrecorded economy. *The Pakistan Development Review*, 505-516.
13. Kliček, D. (2017). Off shore centri. Dostupno na: https://www.academia.edu/download/56952278/Off-shore_centri.pdf, 23.06.2020.

14. Kurnoga Živadinović, N., Groznica, M. (2012). Procjena udjela zaposlenih u neslužbenom gospodarstvu u republici hrvatskoj. *Ekonomski pregled*, 63(1-2), 73-86.
15. Lovrinčević, Ž., Mikulić, D., Nikšić-Paulić, B. (2002). Pristup službene statistike za procjenu neslužbenog gospodarstva. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 83-116.
16. Madžarević-Šujster, S., Mikulić, D. (2002). Procjena neslužbenoga gospodarstva sustavom nacionalnih računa. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 31-56.
17. Marjanović, D. (2008). Značaj terminala za daljinsko očitavanje u sistemu poreza na dodanu vrijednost. *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici*, 19, 205-215.
18. Marković, B., Pavić, D. (2013). The effects of fiscalization in supressing underground economy in catering industry. *Interdisciplinary Management Research*, 9-13.
19. Matković, T. (2001). Aleksandar Štulhofer, Nevidljiva ruka tranzicije: Ogledi iz ekonomske sociologije. *Revija za sociologiju*, 32(1-2), 81-83.
20. Mečev, D. (2011). Harmoniziranje metodologija statističkih istraživanja u Republici Hrvatskoj s metodologijama Europskog statističkog sustava. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 2(2), 93-98.
21. Mikac, M., Hižak, D. (2013). O izvedbi postupka fiskalizacije računa na Android platformi. *Tehnički glasnik*, 7(3), 296-301.
22. Nezhyvenko, O. (2019). Indirect or Macroeconomic Methods in Measuring the Informal Economy. *Journal of Applied Management and Investments*, 8(4), 201-215.
23. Ott, K. (2002). Neslužbeno gospodarstvo u Republici Hrvatskoj 1990-2000. *Financijska teorija i praksa*, 26(1), 1-30.
24. Ott, K. (2004). The evolution of the informal economy and tax evasion in Croatia. *eJTR*, 2, 113.
25. Portes, A., Haller, W. (2010). 18 The Informal Economy. *The handbook of economic sociology*, 34.
26. Rubić, T. (2013). Nezaposlenost i neformalna ekonomija u Hrvatskoj: analiza diskursa. *Studia ethnologica Croatica*, (25).
27. Schneider, F., Buehn, A. (2013). Estimating the size of the shadow economy: Methods, problems and open questions. Dostupno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/97444/1/773137262.pdf>, 03.07.2020.
28. Šimović, J., Rogić Lugarić, T., Cindori, S. (2007). Utaja poreza u Republici Hrvatskoj i mjere za njezino sprječavanje. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 14(2), 591-617.

29. Škarica, M. (2009). Realni okviri regresivnosti hrvatskoga poreza na dodanu vrijednost. *Ekonomska misao i praksa*, 18(2), 259.
30. Šušnjar, T., Zakarija, A. (2017). Transparentnost županija u republici hrvatskoj u provođenju bagatelne nabave. *Ekonomska misao i praksa*, (1), 405-426.
31. Trebicka, B. (2014). MIMIC model: A tool to estimate the shadow economy. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 3(6), 295.
32. Vlaić, D. (2017). Najznačajnije izmjene hrvatskog poreznog sustava. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, (1-2/2017), 141-156.
33. Vukšić, Z. (2012). Statistički porezni nadzor. Dostupno na: <http://www.ijf.hr/upload/files/file/PV/2012/4/vuksic.pdf>, 03.07.2020.
34. Williams, C. C., Schneider, F. (2016). *Measuring the Global Shadow Economy: the prevalence of informal work and labour*. Edward Elgar Publishing.
35. Zgaljardić, A. (2019, January). PREKARNOST Ekonomsko-politički i društveni fenomen suvremenog svijeta. In *Ethnological Forum/Etnoloska Tribina* (Vol. 49, No. 42).